

Obsojenec — energetska baza zapora¹

Mladen Knežević²

Članek skuša uporabiti temelje teorije termodinamike in sistemske teorije na osebnem sistemu prestopnika ter njegovem razvoju, obravnava pa tudi možnosti, ki so v tem pogledu na voljo, se pa navezujejo na probleme in težave resocializacije. Ugotavlja, da so možnosti zapora omejene tudi zato, ker ima omejene energetske zmogljivosti, ter še več, celo omejuje možnosti za osebni razvoj obsojenca, saj mu ne more dati manjkajoče energije, temveč izrablja še tiste energetske zmogljivosti, ki jih obsojenec sam potrebuje, izrablja pa tudi zmogljivosti njegove družine. Tako škoduje in obsojencu in njegovi družini.

Gljučne besede: obsojenec, kazenski zavodi, sistem, struktura, tretman, družina, energija, entropija.

UDK 343.82

1. Temeljna izhodišča

Pričujoči članek izhaja, po eni strani, iz temeljnih načel teorije termodinamike in sistemske teorije, po drugi strani pa je posledica dolgoletnega opazovanja procesov, ki potekajo v zaporih, tako med ljudmi, ki tam živijo, ne glede na to, ali jih k temu sili ekonomska nuja, torej zaposlitev, ali pa so v zaporu po odločbi sodišča, s katero jim je odvzeta prostost, kakor tudi procesov v zaporski ustanovi kot celoti, ki jo lahko na nek način obravnavamo kot poseben pojav.

1.1. Sistem obsojenec

Sistem obsojenec je sistem, ki obstaja v fizikalnem prostoru in času, ki vsebuje materijo, energijo in informacijo ter jih izmenjuje s svojo okolico. Je organiziran in vsebuje podsisteme ter posamezne sestavine sistemov.³

Z vidika splošne teorije sistema, ima vsak živi sistem, tako tudi obsojenec, nekatere značilnosti, zaradi katerih je enkrat in samosvoj, hkrati pa so te tudi nujen pogoj za njegov samostojen obstoj. Te značilnosti so:

a) je odprt, kar pomeni, da je mogoče jasno prepoznati vhod, prehod in izhod materije, energije in informacij; odprtost ali zaprtost sistema omogoča opna, ki pomeni mejo med njim in drugimi sistemi ter suprasistemi;

b) vzdrževati mora nespremenjeno stanje »negtropije«, ima sestav, ki omogoča, da se tako stanje ohranja tudi ob entropičnih spremembah; kakor je ugotovil Schrodinger, je tisto, kar ohranja organizem, negativna entropija.⁴

c) vsebuje določena shematska poročila o svojem ustroju in delovanju (npr. genetska z DNA);

d) ima regulacijski mehanizem (Miller ga imenuje DECIDER, kar dobesedno pomeni odločevalec);

e) sestavlja ga določeno število (po Millerju »kritičnih«) specifičnih podsistemov, ali pa živi z njimi v simbiozi oz. ima z njimi parazitične odnose, ki omogočajo delovanje temeljnih funkcij sistema; dosedanje raziskave so pokazale, po Millerju, da deluje 19 takih nujnih, kritičnih podsistemov, brez katerih sistem ne more preživeti; podsistemi zagotavljajo izmenjavo materije, energije in informacij z okolico, spreminjanje energije, materije in informacij v oblike, ki ustrezajo sistemu, tj. tiste oblike, ki jih lahko uporabi zase; tu so še podsistemi, ki kodirajo in dekodirajo informacije, ki prihajajo bodisi čez meje sistema ali pa krožijo znotraj sistema ali so namenjene okolici sistema, to so motorični podsistemi, ki omogočajo gibanje sistema in posameznih njegovih delov, gibanje podsistemov itd. Kritični podsistemi so nujno potrebni za preživetje sistema. Kolikor pride med razvojem sistema do kake mutacije, lahko preživi le tisti sistem, ki uspe ohraniti delovanje kritičnih podsistemov, v nasprotnem primeru razpade;

f) podsistemi se vključujejo v celoto in ustvarjajo dejaven, samoregulirajoč, razvojen, enoten sistem, ki ima samostojen namen in cilje;

g) preživi lahko le v ustreznem okolju; bistvene spremembe v okolju, kot so tlak, temperatura, vlaga, količina kisika v zraku, jakost sevanja itd., lahko povzročijo propad sistema.⁵

1.2. Sistem in energija

Tisto, kar nas posebej zanima, je poraba materije-energije med delovanjem življenjskih funkcij sistema. Vprašanje je namreč, kako sistem z omenjenimi lastnostmi uporablja svoje energetske zaloge, katere možnosti ima na voljo pri razumni porabi energije.

¹ Članek je skrajšan prikaz doktorske disertacije, ki jo je pisec predložil v obrambo na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

² Mladen Knežević, magister sociologije, socialni delavec in sociolog, vzgojitelj v OKPD Lipovica v Popovači, Hrvatska.

³ Miller, Living systems.

⁴ Prav tam, s. 18.

⁵ Prav tam.

Novejša spoznanja o energetskih procesih, ki potekajo v živih sistemih, so občutno spremenila razumevanje starih mehanicističnih pristopov. Ugotovili so namreč, da materija — energija ni neuničljiva in da samo spreminja svoje oblike. Pojem entropija (uvaja ga II. zakon termodinamike) kaže na to, da se v vsakem procesu del energije nepovrnljivo porabi, oziroma prehaja na nižje oblike, ki jih sistem ne more več uporabiti za svoje delovanje. Bistvo tega zakona je, da »toplota prehaja v smeri nižje temperature (torej od toplejšega k hladnejšemu telesu — op. M. K.), po izkušnjah pa — drugi glavni stavek (termodinamike, op. M. K.) — te toplote, brez kakih drugih trajnih in občutnih sprememb, ni mogoče vrniti nazaj na višjo temperaturo. Tako ni več mogoče povsod povrniti enakega stanja kot je bilo pred prehodom toplote... Po nepovrnljivem postopku torej ni mogoče, s kakršnimikoli sredstvi, znova vzpostaviti začetnega stanja vseh teles (vključno s sistemi iz okolja). Kjerkoli, vedno ostaja neka opazna sprememba, katere velikost je odvisna od stopnje nepovrnljivosti.⁶ Vendar se pojem »izguba toplote«, kar so v začetku razumeli z entropijo, ne nanaša, v raziskavah in v razmišljanjih sveta okoli nas in v njegovih gibanjih, samo na tiste procese, ki jih je ustvaril človek v svojih tehnoloških prizadevanjih, temveč na svet nasploh, na univerzum. Tako je Nicholas Georgescu Roegen v svojem, sedaj že klasičnem delu, »The entropy law and the economic proces«, v katerem je uvedel entropijo v ekonomijo, ugotovil: »Vse kar (drugi zakon termodinamike — op. M. K.) pravi je, da entropija vesolja (ali kake izolirane strukture) stalno narašča, in sam bi še pripomnil, nepovrnljivo.«⁷

Bistvo tega zakona, ki je bil najprej zakon o izgubi energije, je pravzaprav v tem, kar sta ugotovila Prigogine in Stengers, da »sprememba energije ni nič drugega kot **razpad** ene in **nastajanje** druge (podčrtala avtorja) nove razlike.«⁸ Iz tega Prigoginovega sklepa sledi tudi prepričanje, ki pomembno vpliva na pogled na znanost v sodobnem svetu ter na drugačen pogled na človeka: »Prepričanje, da narava ni urejen sistem, temveč večno razgrinjanje moči z antagonističnimi učinki, ki se spopadajo v boju za prvenstvo in premoč, je vsekakor odmevno in ima svoje korenine v filozofiji.«⁹ Tako je v znanosti razbit

klasičen mehanični pogled na svet, po katerem se materija in energija vzdržujeta v stalnih konstantah, spreminjajo pa se le njune pojavne oblike. »Prah si bil in v prah se povrneš« velja torej le relativno, namreč s pripombo, da v procesu spreminjanja v prah, del energije nepovrnljivo prehaja v nižje energetske oblike, ki jih v tem procesu ne bo nikoli več mogoče uporabiti. Tak miselni obrat, ki ima globoke posledice za celoten današnji način gledanja na svet, je zagotovo eden najpomembnejših razlogov, da so se mu znanstveniki v mnogih znanstvenih disciplinah upirali. Svet v ogledalu teorije termodinamike sploh ni več tisto, kar je bil. Posebno pomembno se nam zdi dejstvo, da si človek težko predstavlja lastno izginjanje. V zavestnih, še bolj pa v nezavestnih človekovih pogledih nase, je omnipotentno bitje, nadrejeno vsemu, vse se vrti okoli njega. Tudi tedaj, ko ga različni verski pogledi opozarjajo na njegovo končnost na tem svetu, mu vendarle dajejo možnost za neko drugo, večno življenje. »V termodinamiki, nasprotno, vsi (podčrtala avtorja) sistemi v stanju neravnotežja evaluirajo proti istemu stanju ravnotežja. Ko doseže ravnovesje, sistem pozabi svoje začetne pogoje in način, kako je bil pripravljen. Pomen obdrži edinole zbiralnik preferiranih stanj: vsi sistemi, katerih vsaj eno stanje izhaja iz tega zbiralnika, so usmerjeni k istemu končnemu stanju, ki ga označuje ista skupina lastnosti, tj. enako vedenje.«¹⁰

Če je torej entropija univerzalno gibanje sistema in univerzuma, tedaj: »Po drugem zakonu (termodinamike, op. M. K.) težijo samodejni procesi v naravi k naraščajoči entropiji, tako sistem kot njegovo okolje. Na nekoliko svobodnejši način smo ugotovili, da je entropija ukrep **nereda** (op. M. K.). Pravzaprav je izraza »red« in »nered« zelo težko opredeliti; neposredno razumemo »red« kot lastnost skupine objektov, ki so urejeni na prav poseben način (pri tem ta način ni kar tako ali po naključju).¹¹ V kakšnem razmerju je pojem »reda« s pojmom energija, o kateri smo govorili? Po teoriji termodinamike je v urejenih sistemih »urejen« večji del energije kot v sistemih na nižji stopnji strukturiranosti. Torej, urejen ali strukturiran ali (kot smo imeli navado reči, kadar gre npr. za socialne sisteme) organiziran sistem v večji meri ureja tudi izmenjavo oziroma tok svojih energetskih zmogljivosti bodisi znotraj samega sebe (to pa je te-

⁶ Bošnjaković, s. 68—69.

⁷ Geogesens-Roegen, s. 6.

⁸ Prigogine/Stengers, s. 121.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam, s. 132.

¹¹ Miller, Energetics..., s. 119.

meljno merilo urejenosti) bodisi s svojim okoljem (kar je naslednji pogoj za njegov obstoj). Po drugi strani, enako kot je red pogoj za obstoj nekega sistema, vsaj kadar gre za njegov obstoj v obliki, namenu, cilju, na katere smo navajeni, je »nered« nek drug pogoj, namreč, pogoj za kakršnokoli razvoj nekega sistema, na ta način pa tudi njegove strukture. Namreč, kakršnokoli gibanje sistema zahteva določeno porabo energije, nekaj, po čemer svet ne bo več tak kot je bil pred tem.

To je iz statičnega vidika obravnavanja pojma sistem pravzaprav oblika njegove neurejenosti, njegova spremenljivka. G. T. Miller imenuje to stanje »dinamični nered«, entropijo pa »dinamična entropija«. ¹² Torej sta »red« in »nered« pojma, ki ju moramo v smislu termodinamske teorije uporabljati zelo previdno. Po tej teoriji, ravno zaradi njene narave, ki se bistveno razlikuje od prejšnjih pristopov, ta dva pojma nimata enakih lastnosti kot v starejšem, mehanskem pristopu. Red ne pomeni popolnosti, nered pa ni strašilo zla. Enostavno, pomenita gibanje, razvoj, spremembo oblike, težnjo.

Bistvena sestavina tega procesa, kadar gre za vzdrževanje nekega sistema, za njegovo življenje v našem vsakdanjem, zdravorazumskem dojemanju tega procesa, je **informacija**. Ta je v bistvu nosilec negtropije. Je možnost take racionalne porabe energetskega virov nekega sistema, ki omogoča njegov predviden obstoj in delovanje. Ko je iz tega teoretičnega vidika raziskoval človeške možgane, je Bergstrom s Helsinške univerze ugotovil: »V nevronskega sistema, enako kot v fizikalnih sistemih, obstaja težnja, da se sistem giblje proti ekvilibriju (stanju, v katerem so sile izenačene in v katerem ni več gibanja, torej k maksimumu entropije, op. M. K.). Te »fizikalne sile« težijo k zmanjševanju reda ali **informacijske vsebine** (podčrtal M. K.) sistema. Zoper te fizikalne sile delujejo »fiziološke sile« (sile »anti-entropije«), ki s porabo energije (metabolične, genetične ali zunanje) vzdržujejo informacijsko vsebino na visoki ravni. ¹³ Bergstrom torej vidi možgane kot celoto, sestavljeno iz starejših delov jedra, z najvišjo stopnjo entropije in lupinami, ki se razvijajo postopoma in z vedno višjo negtropično vsebino. Tisto, kar omogoča njihovo ohranjanje, zlasti pa njihovo funkcioniranje, je ravno informacija, vendar tudi taka »infrastruktura«, ki omogoča njen prenos in ohranjanje.

¹² Prav tam, s. 120.

¹³ Bergstrom, s. 141.

Bergstromovo delo pa potrjuje tudi nekatera druga stališča v zvezi z energijo in sistemom. Gre za vprašanje strukture nekega sistema. Kakor se na primeru človeških možganov vidi, je bolj zapletena, razvita struktura, struktura z nižjo entropijo (v tem primeru človeški možgani v svoji najbolj razviti obliki), bistvena določilnica nivoja entropije v nekem sistemu. Najbolj razvita strukturna oblika je svoje energetske vire pravzaprav »zasušnjila« z vzdrževanjem strukture sistema. Je visoko dejavna v razvoju informacij, nizko dejavna pa iz nekega »kinetičnega« vidika, v neki svoji »mehanični« gibljivosti.

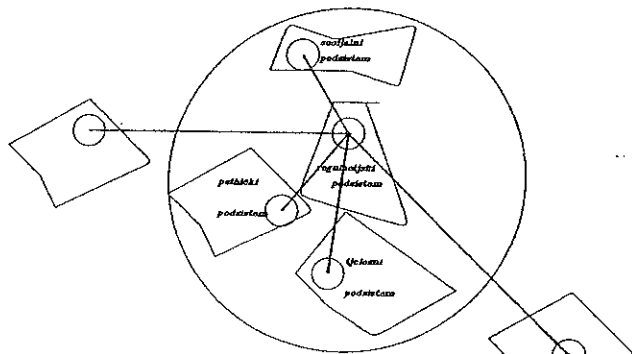
2. Obsojenec, struktura, proces in nekatere lastnosti sistema

Sistem obsojenec smo poskušali zelo poenostavljeno grafično prikazati na naši sliki. Prikazali smo njegove meje in njegove štiri podsisteme, in sicer psihičnega, socialnega, telesnega in regulacijskega. V »idealnem« stanju sistema so podsistemi vmeščeni znotraj meja sistema in v tem primeru je entropija sistema najmanjša, ker imajo tudi meje sistema najmanjšo površino ter je površina, s katere sistem »izgublja« toploto, najmanjša. To pojasnilo je v skladu s temeljni teorije termodinamike, po kateri nosilec višje temperature oddaja toploto v svojo okolico.

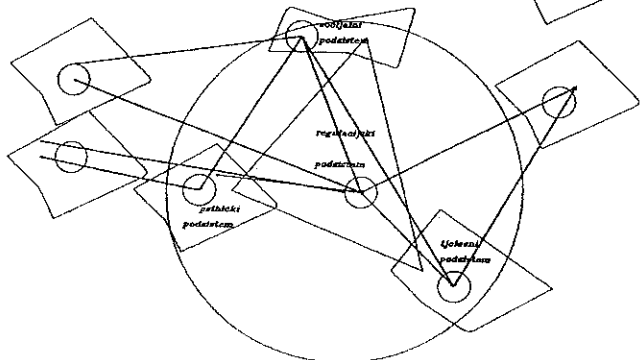
Drugo je stanje, ki smo ga poskušali grafično prikazati kot neko, pogojno rečeno, normalno stanje sistema, v katerem podsistemi niso popolnoma znotraj meja sistema, temveč so razporejeni nekoliko »zunaj« ter tako, v skladu z »odmikom«, povečujejo površino meja sistema. S širjenjem teh meja se poveča površina, s katero je sistem »potopljen« v svoje okolje, zato je tudi energetska »izguba« zaradi izenačevanja temperature nosilca, večja.

Tretji položaj je »patološko« stanje sistema, zaradi česar je struktura taka, da je stična površina sistema izjemno povečana in ima zato velike energetske »izgube«.

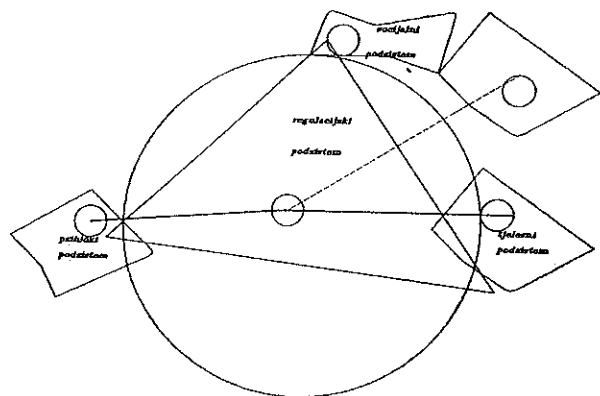
Če te položaje prenesemo na razvoj obsojenca, njegovega sistema, bi to, poenostavljeno rečeno, pomenilo naslednje. V primeru, da »začetno stanje« ni obremenjeno z nekimi globljimi motnjami zaradi neustrezne strukture sistema samega, temveč recimo, le zaradi družinskega sistema, bo položaj tak. Neustrezen družinski sistem, namesto da bi bil nosilec več toplote (v »normalni« družini), postane (npr. zaradi najbolj enostavne

sl.1. "idealno" stanje sistema

sl.2. "normalno" stanje sistema

sl.3. "patološko" stanje sistema

situacije, izgube enega od staršev) nosilec, ki nima dovolj energije, zato se veliko hitreje kot je predvideno za normalen razvoj, nosilec otrok in nosilec družina, izenačujeta glede toplote in razvoj je prekinjen (ta hipotetična situacija se oblikuje tedaj, ko družinski sistem nima možnosti za dotok toplote od zunaj). Kot je znano iz sociologije deviantnosti, se to pogosto dogaja v družinah, kjer je neka oseba s takim vede-

njem. Te družine načeloma nimajo možnosti, da bi vnesle od zunaj dovolj energije, da bi se njihov družinski sistem ustrezno razvil. Ker je pogoj za razvoj vsakega sistema, kot poudarja S. Brent: »... vsak sistem zahteva v razvoju rast strukturalnega reda in kompleksnosti (strukture) z ,vnašanjem', ,predelavo' in ,asimilacijo' struktur nizke entropije iz okolice in ,izločanjem' v to okolico ,odpadnih produktov', ki imajo višjo entropijo od tistih vnešenih,¹⁴ naš hipotetični sistem obojenec nima velikih možnosti za svoj razvoj. Nizko diferencirana struktura (ki je ostala na tem nivoju zaradi objektivnih okoliščin, v našem primeru zaradi odsotnosti enega roditelja), deluje bolj na nivoju aktivnosti, zato veliko bolj in veliko hitreje izgublja lastno energijo.

Otrok, ki je izgubil starše in se npr. razvija v neki ustanovi, je v podobnem življenjskem položaju. Njegov razvoj je ogrožen, ker živi znotraj sistema, ki ne zadovoljuje energetskim potrebam za primeren razvoj strukture, zato prihaja s preveliko hitrostjo do izenačevanja zmogljivosti in otrok ne razvije svoje strukture do tiste stopnje, ki jo dosežejo drugi otroci, ki imajo na voljo družinski sestav s »povprečnimi« zmogljivostmi. Sindrom »domskega« otroka je sindrom otroka, čigar osebnostna struktura je enostavna in pogosto rigidna.

Možnosti, ki jih ima tak otrok, niso ravno velike. Vendar različni viri iz okolja, ki jih raziskovalci imenujejo »varovalni mehanizmi«, lahko to stanje do določene stopnje popravijo. V literaturi je Anica Kos-Mikuš našla naslednje varovalne mehanizme: ženski spol, značilnosti temperamenta (zmerna jakost reakcij, dobra prilagodljivost, pozitivno temeljno razpoloženje), socialne sposobnosti, dobri odnosi z vrstniki, sposobnost konstruktivnega prispevanja k skupinski dejavnosti, sposobnost prevzemanja različnih vlog v skupini, sposobnost postopnega izvajanja načrtovane dejavnosti, sposobnost izkoristiti vire iz okolja, pozornost, dobre intelektualne sposobnosti, sposobnost abstraktnega mišljenja, miselna prožnost, sposobnost preizkušanja različnih pristopov pri reševanju nalog v novih okoliščinah, sposobnost obvladovanja in usmerjanja impulzov, aktivna orientacija in vera v to, da je mogoče z osebnim prizadevanjem usmeriti svojo življenjsko pot, ter usmerjenost v prihodnost.¹⁵

Najpomembnejši varovalni dejavniki v družini so: dobri medsebojni odnosi, dober odnos med

¹⁴ Brent, s. 377.

¹⁵ Mikuš-Kos, 26.

otrokom in vsaj enim družinskim članom, dober odnos med brati in sestrami, jasna vedenjska pravila v družini, opora staršev, psihosocialno zdravje matere.¹⁶

Rutter in Graham sta v svojih raziskavah posebej obdelala varovalne dejavnike širšega okolja in ugotovila, da so to: vključenost otroka v npr. športne klube, taborniške organizacije, različne interesne dejavnosti, cerkvene organizacije, dobri odnosi z vrstniki, ter kot posebno pomemben dejavnik — ugodne šolske izkušnje.¹⁷

Kriminologi, pogosto pa tudi penologi v praksi, se sprašujejo, kako to, da eden od otrok iz neke družine postane prestopnik, drugi pa ne, kako to, da iz zloglasnih mestnih četrti lahko pride nekdo, ki je povsem »normalen«. Enega izmed odgovorov najdemo tudi v varovalnih mehanizmih, o katerih tu govorimo.

Zdi se nam, da je z vidika teorije termodinamike mogoče pojasniti in spoznati te mehanizme. Poglejmo, katere mehanizme so do sedaj ugotovili v raziskavah. Največ varovalnih dejavnikov sodi v dogajanja, ki so eminentno energetska. Izražanje čustev je izrazito energetski pojav. Zmerne reakcije, ki jih navajajo avtorji, pomenijo tako izrabo energetskih zmogljivosti, ki varujejo mehanizem pred čezmernim spreminjanjem koristne energije v nekoristno. Delinkventi se pogosto burno čustveno odzivajo, tako da v zaporih mnogi prihajajo v težke spore z okolico, dogajajo pa se tudi resni napadi na lastno telesno integriteto.

Nadaljnja lastnost sistema, bistvena za našo razpravo, je njena dinamičnost v okolju. Raziskovalci so ugotovili naslednje pglavitne skupine sistemov:

1. Rigidna struktura je tista, pri kateri so meje med sestavnimi deli tako trdne, da dovolijo malo svobode v medsebojnih odnosih. Čeprav so oblike take strukture najpogosteje zelo stabilne, je struktura razmeroma neobčutljiva (tj. se slabo odziva) na spremembe v okolju.¹⁸ Med najpomembnejšimi razlogi za rigidnost strukture je dejstvo, da vsaka sprememba sistema, vsaka njegova rast, pravzaprav pomeni tudi rast negotovosti v razmerju do okolja.¹⁹ Za rast v energetsko negotovem in revnem zaporskem okolju ni pogojev. Medtem ko rigidna struktura zaradi svojih temeljnih značilnosti nima niti sama po

sebi možnosti za rast, pa prožna struktura, ki bi lahko rasla, nima za to pogojev, ker ni energetskih virov za njeno rast. »Pomanjkanje zadostne notranje diferenciacije (ali zadovoljive notranje integracije), povzroča, da je manj razvita struktura **veliko bolj odvisna** (podčrtal M. K.), manj diferencirana od zunanjih kontekstualnih podpor pri opravljanju svojih vlog.«²⁰ To je torej pomembna podlaga za iskanje zunanjih energetskih virov v temeljnem delovanju nizko diferenciranega sistema.

Naslednja pomembna lastnost rigidnih sistemov je, da se na dražljaj odzivajo s skoraj celotnim sistemom. Tipičen primer takega odzivanja lahko vidimo pri dojenčku. Večina staršev ve, da se bo dojenček tako na čustveno krizo kot na, recimo virus, odzval s celotnim sistemom: z zvišano telesno toploto, prebavnimi motnjami. Do tega pride zaradi nizke diferenciranosti sistema. Šele »topel ovoj« obeh staršev omogoča dojenčku tako diferenciacijo strukture, da se zna selektivno odzivati. Če tega ovoja ni, če bo npr. otrok nameščen v neko sodobno, zelo urejeno, razkuženo in visokosofisticirano ustanovo, bo kljub vsemu prizadet v razvoju. »Hladnejše okolje« (v termodinamičnem smislu), okolje, iz katerega lahko črpa manj koristne energije za razvoj, mu bo vtisnilo pečat »domskega otroka«, ta pečat pa ostaja vse življenje.

Po drugi strani, starševski par ali mati, ki vlaga iz različnih razlogov v otrokov podsystem preveč energije, bo sistem otrok — starši izoliral z debelo, trdo, neprebojno ločnico, onemogočena bo normalna izmenjava z okoljem in entropija tega sistema (ki postane zaprt) narašča z veliko hitrostjo. Taki starši ne dovolijo otroku, da bi razvil lastne »decoderje«, temveč mu posredujejo predelane informacije iz okolja. Na tak način pride do izpadov informacijskih poti, kar ustvarja popolnoma izkrivljeno informacijsko shemo. Take otroke običajno imenujemo »preveč zavarovane«. Vendar je poimenovanje z vidika termodinamske teorije napačno. To so pravzaprav nezavarovani otroci. Zaradi prevelike bližine sestavin sistema, zaprtosti njegovih meja, izgubijo preveč energije v času diferenciacije strukture. Njihova nezmožnost, da bi izmenjevali energijo z okoljem, je posledica takega razvoja.

Zaradi neprožne strukture in revnih zalog, ti otroci težko razvijejo »lokalne« oblike odzivanja na zunanje dražljaje.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Brent, s. 120.

¹⁹ Garner, s. 339.

²⁰ Brent, s. 199.

Rigidna struktura se težko odziva na načine, ki bi jo v večji meri varovali pred izgubo energije, čim več podsistemov pa je »v igri« v nekem delovanju sistema, tem večja je skupna izguba energije.

Delavci v zaporski praksi zelo dobro poznajo take položaje. Obsojenci se pogosto odzivajo na zunanje dražljaje s celotnim sistemom, prihaja do psihične napetosti, pogosto so napadalni in samonapadalni, te težave pa se somatizirajo. Veliko redkejša obrambna mehanizma sta intelektualizacija oz. racionalizacija.

Rigidne psihične strukture obsojencev (pri nas se je s tem ukvarjala prof. Terezija Dobrenić pri mladoletnikih), so pravzaprav »idealni obsojenci«. S svojim vedenjem ravno pritrjujejo potrebi po obstoju zaporov. Niso »asocialni«, ker bi bili »inovativni«, da bi kot Robin Hood jemali bogatim in dajali revnim. Enostavno nimajo energije, da bi se rešili oklepa svoje rigidnosti in povezali z drugimi ljudmi. Tega ne zmorejo celo v razmerju do svojih najbližjih, niti do tistih, ki jih »imajo radi«.

2. Pri prožni strukturi so meje med podsistemi trdne in stabilne, vendar ne »prekrivajo« drugih podsistemov, zato je lokalna spremenljivost večja. Tako ima sistem možnost, da do določene meje lokalno reši probleme iz okolja, ne da bi aktiviral celotno strukturo sistema. Podsistemi so torej nekoliko bolj samostojni. Prožni sistemi se pogosto odzivajo na nove dražljaje s celotnim sistemom,²¹ vendar zelo hitro razvijejo podsisteme, s katerimi se na zunanje dražljaje odzivajo »lokalno«, ne pa s spravljanjem v tek celotnega sistema ali večjega števila podsistemov.

Vendar gre to lokalno reševanje problemov do neke »normativne vrednosti, ki velja za ta podsistem«.²² Torej, obstaja določena meja, do katere lahko sistem lokalno rešuje zadeve, nato pa se sprožajo drugi podsistemi. To sprožanje poteka preko regulacijskega podsistema. Prožen sistem je veliko dejavnejši pri izmenjavi energije s svojim okoljem, ker jo lahko izmenjuje tudi »lokalno«, čeprav bistveno manj kot celota, vendar pa je glede na večjo stično površino tudi entropija večja. Po drugi strani pa mu večja lokalna površina omogoča tudi boljše sprejemanje energetske pozitivnih vrednot iz okolja.

Kaj se s takim prožnejšim in odprtejšim sistemom (seveda, če sploh tja pride!) dogaja v zaporu? Pogoj za ohranjanje prožnosti nekega

sistema je t. i. »minimum proste energije«. Ta nastane tako, da se sprostijo trde meje med podsistemi in sestavinami podsistema, da sistem preide na višji nivo integracije, kar mu omogoča, poleg gibkosti in trdnosti, tudi najboljšo povezavo z okoljem.²³ Ker je za bolj integriran sistem pogoj ravno njegova tesna povezanost z okoljem, suprasistem zapor pa je sistem z nizko energetsko vrednostjo in zelo nizko integriranostjo, ki zaradi trdnih in zelo rigidnih meja med posameznimi sistemi nima proste energije, se mora bolj integriran sistem, da bi sploh preživel, spustiti na nižji nivo integracije, ker lahko samo tako sprošča dodatno energijo, ki jo od njega zahteva zapor. Namreč, gibanje sistema proti nižjim stopnjam integracije, sprošča energijo, ki je prej povezovala njegove dele, in to energijo je sedaj mogoče uporabiti za delovanje sistema v okolju. To se zgodi vedno, ko poskus povezovanja sistema z okoljem prekorači meje strpnosti, torej gre čez neko »normativno vrednost«.²⁴ Bolj integrirana struktura je v glavnem manj dejavna, ker je učinkovitejša. Vendar, zapor potrebuje dejavno strukturo, ki mu bo zagotovila energijo, potrebno za preživetje. Zato uporablja energijo, ki je na voljo. Če bi torej dobro integriran sistem prišel v zapor, bi zaradi potrebe okolja po energiji moral najti dodatne vire energije, to pa se lahko uresniči samo tako, da se spusti na nižjo stopnjo integriranosti, kjer je dejavnost sistema večja. Pojav ni značilen le za zapor. Enako je značilen npr. tudi za vojsko. Znano je, da v vojski poteka proces »mortifikacije« zelo hitro in da visoko integrirane osebe zelo hitro prevzamejo vloge, ki jih od njih pričakujejo. Vsi postajajo vojaki, polpismen kmet in intelektualec se začneta obnašati skoraj enako. Tudi vojska je struktura, ki zahteva visoko energetske zavzetost, to pa je mogoče le, če maksimalno angažira energijo vsakega posameznika, to pa doseže samo, če je struktura enostavna, saj edino taka zagotavlja željen nivo dejavnosti. Poklicni vojaki se, po dolgotrajnem ukvarjanju s tem delom, obnašajo enako, imajo celo skorajda enak ritem govorjenja.

Prof. Vodopivčeva se zavzema za humanejše ravnanje z delinkventi v zaporih in ob prikazu zgodovinskega razvoja tovrstnega ravnanja pravi: »Mislim, da bi lahko rekli, da je bil cilj vseh teh poskusov predvsem spremeniti rigidno, brezosebno in vojaško (podčrtal M. K.) obravnavanje

²¹ Berlyne, s. 222.

²² Brent, s. 120.

²³ Prav tam s. 135.

²⁴ Prav tam, s. 149.

ljudi v institucijah v bolj normalno človeško življenje, v katerem živi poleg delinkventov tudi osebje.²⁵ Čeprav prof. Vodopivec verjetno ne razmišlja čisto tako kot mi, opažamo njeno potrebo, da bi delinkvente »iztrgali« iz razmer, ki spominjajo na »vojaško« življenje, za katero meniš, da si ga ne zaslužijo. S tako miselnostjo, ki primerja vojaško strukturo z zaporsko, se popolnoma strinjamo. Oba suprasistema zahtevata od svojih podsistemov in sestavin tolikšne energetske vložke, da morajo ti pod sistemi do skrajnosti poenostaviti svojo strukturo, da bi te »investicije« zdržali. Ker po II. zakonu termodinamike energija ni dana za zmeraj, temveč se del te energije spreminja v energijo nižje stopnje in je sistem ne more več rabiti, je del energije, ki jo je sistem moral uporabiti za delovanje, da bi se »obdržal« v zaporu, za sistem nepovrnljivo izgubljen. Tako pomeni zapor, iz energetskega vidika, le izgubo.

Iz tega zornega kota lahko »normalni« sistem s prožno strukturo in z višjim nivojem integritanosti utрпи v zaporu le škodo, izgubi energijo, ki je ne bo nikoli več mogel izrabiti toliko kot bi jo lahko, če ga okolje ne bi prisililo k večji aktivnosti, s tem pa tudi k spreminjanju strukture. Ravno to pa je osrednja točka, za katero menimo, da kaže vso nesmiselnost »tretmanskega« pristopa. Tretman namreč angažira že tako majhne energetske zaloge obsojenca, s tem pa škoduje možnostim za njegovo resocializacijo po odhodu iz zavora. Kajti, če je energija izgubljena, potem je ni več niti za zapor niti za življenje »zunaj«. In tako ima obsojenec, človek, ki je v »reki življenja« že tako daleč od matice, po zapustitvi zavora še manj energije za »plavanje«. Reka nujno teče mimo njega.

3. Plastična struktura ima vse značilnosti prožne strukture, vendar ima še dodatno, zelo pomembno lastnost, ki jo ločuje od drugih, ta pa je, da po dražljaju, ki je izzval njeno reakcijo in njeno lokalno odzivanje ali generalno reagiranje (če je bila jakost dražljaja tolikšna, da je moral sistem sprožiti vse podsisteme in sestavine), ne prevzame prejšnje oblike, oblike pred nastopom dražljaja, temveč ostaja v novi obliki tudi naprej. Struktura se je torej »naučila« in je z novo obliko dosegla višji nivo lastne diferenciacije, ki ji omogoča, da ne rabi več velike količine energije za odgovor in za lastno integracijo na višjem nivoju, temveč se z minimumom energije odziva na »negotropičen« način.

²⁵ Vodopivec, s. 8.

V dvajsetletni praksi dela z obsojenci se skorajda ne morem spomniti primera delinkventa s plastično osebnostno strukturo.

3. Tretman, struktura in proces, možnosti zavora

Po takole poenostavljenem prikazu nekaterih temeljnih pojmov, ki smo jih prevzeli iz sistemske teorije in teorije termodinamike ter jih poskušali porabiti na obsojencih kot termodinamskem sistemu, se lahko vprašamo, kakšne so možnosti zavora, da v okviru še vedno veljavnega »tretmanskega« modela, vpliva in »prevzgoji« obsojenca, oziroma iz njega ustvari »kristnega člana družbene skupnosti«.

Kadar gre za rigidno osebnostno strukturo (ne glede na vzroke za njen nastanek), so možnosti zelo majhne. Ta struktura se namreč ne uči. Uči se lahko le plastična struktura, nje pa ne najdemo v zaporih. Pa tudi, če bi jo tam srečali, se zapor z njo ne ukvarja. Ukvarja se le s tistimi strukturami, ki spodbujajo potrebo po njegovem obstoju. To so, poenostavljeno rečeno, tisti obsojenci, ki ustavarjajo velike težave sebi in drugim. Zanje pa zapor nima na voljo energije. Namreč, vzgojno osebje, pa tudi pazniki, da ne bi prehitro izrabili svojih energetskega zaloga, na ustrezen način »varujejo« lastne osebne sisteme. To počno predvsem tako, da zvišajo nivo strukture sistema (z izobraževanjem), ker je taka struktura energetskega manj izpostavljena izgubam. Tako prihaja do paradoksa, da bolj izkušeno, bolj izobraženo osebje, manj prispeva k dopolnjevanju energetskega potreb obsojencev, ker zvišan nivo njegove osebne strukture ne pušča dovolj prostora za proste energetske investicije. To je razumljivo, ker če ne bi bilo tako, če bi prosti energetskega tokovi omogočali gibanje energije od višje k nižji toplotni točki, bi vzgojitelji in pazniki zelo hitro izčrpali svoje energetske zmogljivosti in bi njim samim ostalo premalo za lastne osebne in družinske sisteme. Namreč, energetske zmogljivosti zavora kot sistema in podsistema obsojencev ter osebja bi se zelo hitro izenačile.

Ravno zato zapor, zlasti v novejšem času, izrablja energijo, ki jo »kolonizira« iz družinskega sistema obsojenca. Eden izmed največjih paradoksov tega je, da omogoča zaporu preživetje ravno tista skupina ljudi, ki ima od njega največ škode in ki najbolj trpi. To so obsojenci, zlasti pa njihove družine. Eni in drugi, po našem

mnenju, omogočajo in osebno prispevajo k ohranjanju zapora. Zaporke oblasti so zelo zgodaj sprevidele, da je stik obsojenca z družino tista možnost, ki zagotavlja boljše vedenje, ali bolje povedano, sprejemljivejše vedenje obsojenca, manj tenzij v socialnem podsistemu zapora in večjo stopnjo »resocializiranosti« obsojenca. Iz te ugotovitve se je rodila cela filozofija »dela z družino«, »stikov z družino«, ter celo nekatere zelo maligne oblike tega procesa. Zlasti od časov, ko so se uveljavila Minimalna pravila postopanja z obsojenci, široko uvajajo različne oblike obsojenčevih stikov z družino, poskrbljeno je za posebno poslopja ali sobe, kjer se obsojenci sestajajo s svojimi soprogrami ali dekleti, kjer imajo tudi možnost za spolne stike. Penologi so domislili tudi vrh takega izkoriščanja energetske zmogljivosti človeka. Švedski penologi so si izmislili skupno prestajanje kazni cele družine. Družine dobijo na voljo družinske hiše, obsojenec živi skupaj z družino, dela v kakem bližnjem podjetju in se po delu zopet vrača k družini. Tako se kar najbolj spravijo v dejavnost vse družinske moči in vse energetske zmogljivosti družine. Družina tako najbolj neposredno pomaga, ne da bi se njeni člani spraševali o smislu takega prestajanja kazni, temveč so zadovoljni, ker so skupaj.

Zapor izrablja energetske in informacijske zmožnosti okolja in zmanjšuje stopnjo lastne entropije. In kar je še bolj pomembno, zapor ne uporablja družine le zato, da bi »vzdrževal« na ustreznem nivoju sistem obsojenec z dopolnjevanjem njegove energije iz okolja (družine), temveč rabi družino tudi za tako izmenjavo motivacije in s tem vedenja, ki vodi k »popravljanju«, k doseganju določenega namena. »Zdi se, da ni (podčrtal avtor) družbe brez mehanizmov motivacije in vzdrževanja vrednot, ki delujejo skozi neke vrste 'terapevtski' postopek. V številnih družbah so ti postopki stvar vere ali magije, v modernih družbah pa prehajajo v uporabno znanost. Vendar pa, v nobenem primeru niso radikalno ločeni od družine, ki temelji na družbi kot celoti — namesto tega terapija največkrat dopolnjuje družino, ki je glavna opora človeku.«²⁶ Ker pa je namen zapora postavljen zunaj družinskega sistema, mora biti družina, da bi uresničila svojo vlogo, »indoktrinirana«, mora uporabiti dodatno energijo. To mora storiti celo tedaj, kadar se njen vrednotni sistem v bistvu ne razlikuje od obsojenčevega.

²⁶ Parsons, s. 25.

Po drugi strani pa se mora neka »normalna« struktura, zaradi pritiska supersistema, vrniti k rigidnejšim oblikam, da bi ohranila možnost za lastno delovanje, kljub izjemno velikim energetskim izgubam. Rigidnejša struktura, zopet, ne more od zapora ničesar dobiti. Kajti, edina možnost za njen vzpon na višji nivo organiziranosti bi bilo dodajanje energije, ki pa je zapor nima. Da bi delovala na višji, prožnejši organizacijski ravni, bi morala močnejše vključiti svoje notranje podsisteme in sestavne dele, to pa pomeni vezavo energije pri tem »delu«, vendar te energije nima. Nekatere empirične raziskave to potrjujejo. Tako so Knezović in drugi pri raziskovanju obsojenčevih vrednostnih sistemov ugotovili, da »obsojenci, ki menijo, da jim je bila izrečena previsoka kazen, obsojenci, ki so bili v priporu ter tisti z daljšimi kaznimi in daljšim rokom prestajanja kazni«, uvrščajo vrednost socialnih interakcij bistveno nižje kot drugi obsojenci.²⁷ Ta spremenljivka je v raziskavi pokazala sistematično najtrdnjšo zvezo s penološkimi spremenljivkami. Avtorji to razlagajo takole: »Vse navedene razlike so najverjetneje enakega izvora, tj. so posledica nasičenosti s socialnimi stiki, z neizbežnimi spremljajočimi (op. M. K.) elementi življenja v kazenski ustanovi.«²⁸ Tu bi lahko pripomnili dvoje. Najprej, razlaga tega pojava je, da so socialne interakcije »spremljajoči« pojav, kar je za razmišljanje psihologov čudno, še zlasti če se nekdo ukvarja z zaporom, v katerem so socialne interakcije bistveni del dogajanja. Obsojenci, ki socialne interakcije nižje vrednotijo, branijo pred razkrojem in pred entropijo lastni telesni in duševni sistem. To pa ni spremljajoči pojav v zaporskem življenju, temveč temeljni. Slabše socialne interakcije so pravzaprav jez pred izgubo energije, torej eden od varovalnih mehanizmov. In glede na to, koliko uspešno je njegovo delovanje, se ohranja revni energetski potencial obsojene osebe. Ted Palmer, ameriški psiholog, ki se ukvarja s tretmanski vprašanji, je opisal ta pojav s psihološkimi besednjakom: »Na kratko, prva stvar, ki jo pogosto zanemarjamo, je dejstvo, da trenutni interesi, dejavnost, občutki, slika o samem sebi, ambivalentnosti, psihološke obrambe in/ali neizraženi strahovi neke osebe, pogosto onesposobijo ali spremenene socialno sprejemljivo rabo stvarnih ali potencialnih moči, spretnosti in celo legitimnih možnosti.«²⁹

²⁷ Knezović, s. 134.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Palmer, s. 57.

Iz tega zornega kota je, po našem mnenju, popolnoma vseeno, zakaj tak podsistem v zaporu ne uspeva. Ali gre za genetske omejitve, ali je problem »učenje«, ali pa bi lahko uporabili neko drugo pojasnilo iz niza teoretičnih poskusov. Najpomembneje je, da zapor v »tretmanski« usmeritvi ne more uspevati, ker »zahteva nemo-goče«. Zahteva energijo tam, kjer je ni, in kar je še huje, izčrpava že tako omejene energetske zaloge.

Tu ne gre le za usmeritev nekega družbenega podsistema — pravosodnega, za njegov poseg v svet človekovih energetskih zmogljivosti. Gre za to, da celoten pogled na svet, zlasti v visoko razvitih deželah, teži k največji izrabi energetskih virov vseh vrst, tudi človeških.³⁰ Te težnje ne more zaustaviti nek drugače urejen normativni red, niti drugačen teoretični pogled na kriminal in »kriminalno osebnost«. Michael Foucault je, ne da bi izhajal neposredno in izrecno iz stališč teorije termodinamike, izrazil njene temeljne zahteve v sedanji družbi, družbi »hitrega napredka in razvoja«. Namreč, da bi tisto, k čemur teži, tudi uresničila, mora voditi in usmerjati energetske potenciale: »Problem je, da delavce pri-
klepajo na proizvodni aparat, jih nastanjujejo ali preseljujejo tja, kjer so mu potrebni, jih podrejajo njegovemu ritmu, vsiljujejo stalnost ali regularnost, ki jo zahteva, skratka jih oblikujejo kot delovno silo (podčrtal M. K.). Od tod tudi določena zakonodaja, ki predvideva nove prekrške (obvezno delovno knjižico, zakon o točenju alkohola, prepoved loterije); odtod cela vrsta ukrepov, ki čeprav niso absolutno prisilni, ustvarjajo delitev na dobre in slabe delavce in skušajo spodbujati določene vedenjske standarde (nalaganje denarja na hranilno knjižico, poroke, kasneje tudi življenje v delavskih naseljih); odtod tudi organizacije, ki nadzorujejo in ustvarjajo pritisk (filantropična združenja, patronati).³¹ V kriminologiji tak pristop ni neznan. S tem se zlasti ukvarja »radikalna kriminologija«. Tako je W. Chambliss na podlagi zgodovinske analize opozoril, da so se angleški zakoni o potepuštvu spremenili v skladu s ponudbo in povpraševanjem po delovni sili. V času nizke ponudbe delovne sile na tržišču so bili kaznovani kot po-

³⁰ Rifkin.

³¹ Foucault, s. 37.

tepuhi vsi, ki se niso želeli zaposliti, in so jih nato prisilno zaposlovali v manufakturah, v času velike ponudbe pa se je položaj spremenil in so kaznovali kot potepuhe le tiste, ki so bili potencialni storilci kaznivih dejanj.³² Rusche in Kirchheimer sta ugotovila, da so »kazenske sankcije strožje, kadar je na tržišču presežek, milejše pa, kadar je pomanjkanje delovne sile«. ³³ Ta razlika kaže na generalno usmerjenost k izkoriščanju energetskih virov delavskih teles. Kako to poteka, je zelo slikovito opisal Foucault: »... vendar je to spremembo (narave proizvodnje, op. M. K.) izzvalo tudi ustanavljanje in razvoj cele serije (parapenalnih, včasih pa tudi nepenalnih) ustanov, ki so opora, izpostavljene pozicije ali reducirane oblike glavnemu državnemu aparatu. Splošni sistem nadzorstva — zapiranja, prežema celo družbo, ko prevzema oblike, ki se gibljejo od velikih zaporov, zgrajenih po modelu panoptikona, tja do varstvenih patronažnih društev, ki pogosto dobijo svoje delovno področje ne le v delu z delinkventi, temveč tudi pri delu z zapuščenimi otroki, sirotami, vajenci, dijaki, delavci itd.«³⁴

Trud, ki ga že stoletja vlagajo v razlaganje prestopništva, je v poskusih, da bi našli primernejše oblike obravnavanja prestopnikov in podobnega, še vedno na isti črti, v bistvu proizvodni, ki teži k izkoriščanju vseh energetskih zmogljivosti, ki jih ima družba na voljo. Tako je tudi obsojenčevo telo energetski vir, ki ga je treba obvladati, usmeriti in izrabiti, da bi njegova moč opravila neko delo. Pri tem je zelo malo pomembno, kolikšna bo energetska izguba tega telesa, kolikšna bo njegova entropija. To je nerazumnemu svetovnemu redu zelo malo pomembno. Svet se duši v gorah smeti, v rekah je veliko strupenih tekočin, ki jih ni mogoče razkrojiti ali pa so za njihov razkroj potrebna tisočletja, za jedrske odpadke ni varnih odlagališč. Svet se kot celota giblje proti energetskemu kolapsu, zato je v tem in takem smislu manj pomembno, kaj se bo dogajalo z neko, kljub vsemu omejeno skupino ljudi, ki jih imenujemo »kriminalci«.

Prevedla Marija Milenkovič

³² Janković/Pešić, s. 104.

³³ Prav tam.

³⁴ Foucault, s. 37.

LITERATURA

1. Bergstrom, R. M.: An entropy model of the developing brain. **Developmental psychology** 2 (1969) 3, s. 139—152.
2. Berlyne, D. E.: **Conflict, arousal, and curiosity**. New York, McGraw 1960.
3. Brent, B. S.: Prigogine's model for self-organization in nonequilibrium systems. **Human development** 21 (1978), s. 374—387.
4. Brent, B. S.: Motivation, steady-state and structural development. **Motivation and emotion** 2 (1978) 4, s. 299—332.
5. Brent, B. S.: **Psychological and social structures**. Hillsdale, Erlbaum 1984.
6. Bošnjaković, F.: **Nauka o toplini**. Zagreb, Tehnička knjiga 1970.
7. Foucault, M.: **Predavanja, kratak sadržaj, 1970 do 1982**. Novi Sad, Bratstvo i jedinstvo 1990.
8. Gagrner, R. W.: **Uncertainty and structure as psychological concepts**. New York, Wiley & sons 1962.
9. Georgescu-Roegen, N.: **The entropy law and the economic process**. Cambridge, Harvard university press 1971.
10. Janković, I.; Pešić, V.: **Društvene devijacije**. Beograd, Viša škola za socijalne radnike 1981.
11. Knezović et al.: **Psihološke karakteristike osuđenih osoba**. Zagreb, Znanstvena edicija časopisa Penološke teme 1989.
12. Mikuš-Kos, A.: Varovalni dejavniki psiho-sociološkega razvoja — uporabnost za preprečevanje mladoletniškega prestopništva. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo** 43 (1992) 1, s. 25—33.
13. Miller, G. J.: **Living systems**. New York, McGraw 1978.
14. Miller, G. T. jr.: **Energetics, kinetics, and life: an ecological approach**. Belmont, Wadsworth 1971.
15. Palmer, T.: The habilitation/developmental perspective: missing link in corrections. **Federal probation** 55 (1991) 1, s. 55—65.
16. Parsons, T.: **Društva**. Zagreb, August Cesarec 1991.
17. Prigogine, I.; Stengers, I.: **Novi savez**. Zagreb, Globus 1982.
18. Rifkin, J.: **Posustajanje budućnosti**. Zagreb, Naprijed 1986.
19. Vodopivec, K.: O vlogi strokovnega osebja v kaznovanih ustanovah. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo** 43 (1992) 1, s. 3—13.

Inmate — a Basis of Energy in Prison

Knežević Mladen, M. A. of Sociology, Social Worker and Psychologists in Correctional Institution Lipovica, Popovača, Croatia

This paper attempts to apply the bases of thermodynamic and system theories to the personality system of a delinquent and his/her development. It deals also with potentials which are, according to these theories, available and applicable to the problems and difficulties of resocialization. It has been established that the potentials of prison are limited also because of its scarce capacities of energy. Moreover, prison further reduces chances for the inmate's personal growth because it can not supply

him with the lacking energy, but instead, uses up those capacities of energy, which are necessary to himself or even consumes capacities of his family. This can be, however, harmful for the prisoner as well as to his family.

Key words: convicts, correctional institutions, system, structure, treatment, family, energy, entropy.

UDC 343.82